

УДК: 327(470)(497.11)"1914/1918"
343.819(436-89)(=131.1)"1914/1918"
DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2025.16.7
Рад примљен: 1. септембра 2025.
Рад прихваћен: 9. септембра 2025.

МА Милан Виденовић

истраживач сарадник
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
milan.videnovic@filfak.ni.ac.rs
ORCID: 0000-0002-2913-8930

РУСИЈА, СРБИЈА И АУСТРОУГАРСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ ИТАЛИЈАНСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ

Апстракт: У раду су на основу необјављене и објављене грађе српске и италијанске провенијенције, те дневничких записа, сећања и у мањој мери литературе, анализирана питања везана за италијанске ратне заробљенике у Русији и Србији. Посебна пажња посвећена је питању иницијативе цара Николаја II Романова за ослобађање наведених ратних заробљеника. Такође, истраживане су околности заробљавања Италијана на српском фронту и место Краљевине Србије у царској иницијативи на лето 1915. године. Напошетку, дат је преглед судбине једне и друге категорије италијанских ратних заробљеника.

Кључне речи: Италија, ратни заробљеници, Србија, Русија, Николај II Романов, Велики рат, Први светски рат.

Упркос чињеници да је била у савезу са Немачком и Аустроугарском преко тридесет година, Краљевина Италија на самом почетку Великог рата проглашава неутралност.¹ Наведена чињеница није, међутим, поштедела

1 *I documenti diplomatici Italiani* (=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. I (=V-I), Roma, 1954, doc. 1, 7; *Први светски рат у документима Архива Србије*, том I (=ПСП I), 1914, прир. М. Перишић, Београд, 2015, д. 146, 147; S. Sonnino, *Diario 1914–1916*, a cura di P. Pastorelli, Bari, 1972. За више о италијанској неутралности видети: Д. Живојиновић, *Италија и*

Италијане од учешћа у рату. Део њихових сународника који је насељавао Трентино, Трст, Далмацију и остале крајеве Хабзбуршке монархије бива регрутован и послат на руски, а потом и српски фронт.² Било је, наравно, и случајева оних Италијана који су из убеђења као добровољци учествовали у борбама на страни Антанте.³

Током ратних операција 1914. године известан број мобилисаних Италијана заробиле су руска и српска војска.⁴ Неутралан положај пружио је Италији могућност да преузме заступање аустроугарских интереса у Краљевини Србији. То је, између осталог, подразумевало да она за рачун Двојне монархије надгледа однос српских власти према аустроугарским ратним заробљеницима. Ова улога је касније припала Сједињеним Америчким Државама. Са друге стране, заштиту српских интереса у Аустроугарској преузела је Краљевина Шпанија.⁵

Италијански заробљеници у Русији и царева иницијатива

Италијански амбасадор у Петрограду маркиз Андреа Карлоти у извештајима од 15. и 16. септембра обавештава своју владу да су руске армије, гонећи аустроугарске корпусе преко реке Сан, успеле да заробе преко 200.000 непријатељских војника.⁶ Међу заробљеницима се налазио известан

Црна Гора 1914–1925, студија о изневереном савезништву, Београд, 1998, 46; I. Bonomi, *La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto*, Roma, 1946, 349–350; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 1984, 46; D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914–1918*, Zagreb, 1970; G. A. Haywood, *Failure of a Dream, Sidney Sonnino and The Rise and Fall of The Liberal Italy 1847–1922*, Firenze, 1999, 400; A. A. Mola, *Giolitti, Il senso dello Stato*, Roma, 2019, 419–420; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia nei mesi della neutralità, L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di G. Orsina, A. Ungari, Roma, 2016, 387–389; Ж. П. Блед, *Агонија једне монархије, Аустроугарска 1914–1920*, Београд, 2020, 138–140; L. Albertini, *Le origini della Guerra 1914*, Vol. III, Gorizia, 2011, 330–333.

2 За више видети: В. Hrabak, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918*, Novi Sad, 1980, 137–141; Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, Нови Сад, 2014; А. Фраколори, *Србија у свом Трећем рату*, Нови Сад, 2017; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, Нови Сад, 2024; Ж. П. Блед, *нав. дело*.

3 *Краљевина Србија и Краљевина Италија* (=КСКИ), ур. М. Перишић, Београд, 2019, д. 141, 144; S. I. Marković, *Mali narod u Velikom ratu*, CIVITAS 6/1 (2016), 32–35.

4 В. Hrabak, *Jugosloveni zarobljenici*, 137–140. Важно је напоменути да су мањи број Италијана заробиле и друге државе Антанте. Посебно је занимљив случај 28 заробљених Италијана у Јапану, о чему више информација постоји у публикацији: G. Milocco, *Tutti gli uomini dell'Imperatore*, Mariano del Friuli, 2010, 94–97.

5 ПСР I, д. 252, 426, 538, 539; А. Фраколори, *нав. дело*, 51–52; И. Ђуковић, *Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915*, Београд, 2008, 49.

6 DDI, V–I, d. 680, 694.

број Јужних Словена и Италијана. Руски цар Николај II Романов крајем октобра 1914. године доноси одлуку да ослободи италијанске заробљенике и пошаље их у домовину. Наиме, Русија од самог почетка светског сукоба показује иницијативу да увуче Италију у рат на страни сила Тројног споразума. Поред политичке добити, ослобађање заробљеника представљало је повољну прилику да Русија смањи број гладних уста. Руски амбасадор у Риму Анатолиј Крупенски 23. октобра обавештава председника италијанске владе о царевој намери. Једини услов који су Руси поставили био је да влада у Риму, за време трајања рата, ограничи кретање италијанских заробљеника. Наведена мера требало је да спречи њихово поновно ступање у аустроугарску војску.⁷

Не консултујући Саландру, Крупенски је комунике о царевој иницијативи предао истог јутра званичној италијанској новинској агенцији Стефани. Председнику италијанске владе овакав једнострани поступак није био по вољи јер је понуда о ослобађању заробљеника садржала услове који обавезују Италију. Другим речима, пропозиције иницијативе су захтевале да италијанска влада на њу претходно експлицитно пристане. Како би добио довољно времена да испита предлог, Саландра је првобитно наложио агенцији Стефани да не објављује комунике. Међутим, руски војни аташе у Риму је у међувремену проследио информацију појединим италијанским новинарима. Последишно, већ 24. октобра ујутру лист *Месађеро* објављује вест о царевој иницијативи, чиме ставља италијанску владу у непријатан положај. Такво кршење дипломатских начела од стране Руса приморало је Саландру да дозволи објављивање целог комуникеа, заједно са одговором италијанске владе.⁸

Председник италијанске владе исказивао је извесну опрезност према руском предлогу. Приликом разговора са Крупенским, захвалио се на понуди и истакао два проблема у реализацији цареве замисли. Прво се осврнуо на недостатак практичне могућности да се наведени заробљеници транспортују до Италије. Затим је скренуо пажњу на правне аспекте питања, који су проистицали из чињенице да је Италија неутрална у актуелном сукобу. Поред наведеног, по домаћим законима, странцу који ступи на италијанско

7 Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Archivi di personalità, Fondo Andrea Carloti 1913–1916 (=ASDMAE, AP-AC), busta 1, No. 2396, Petrograd, 6. oktobar 1914. godine, *Karloti Ministarstvu spoljnih poslova*; *Ibid*, No. 6002, Rim, 24. oktobar 1914. godine, *Salandra Karlotiju*; DDI, V-II, Roma, 1984, d. 36, 38; F. Martini, *Diario 1914–1918*, Milano, 1966, 197; A. Salandra, *La Neutralità Italiana*, Milano, 1928, 387–388. Сличне податке о броју заробљених војника доноси италијански амбасадор у Бечу војвода Ђузепе Аварна. DDI, V-I, d. 737.

8 DDI, V-II, d. 38; F. Martini, *nav. delo*, 197; A. Salandra, *nav. delo*, 387–389.

тле, макар био и Италијан пореклом, није било могуће одузети слободу уколико претходно није починио неки злочин. Упркос потенцијалним потешкоћама правне природе, Саландра је обећао да ће додатно проучити предлог и о њему одмах обавестити Карлотија. Одговор са сличним аргументима прослеђен је агенцији Стефани. Схвативши да је објављивањем информације почињена грешка, Крупенски је покушавао да се измири са Саландром посредством италијанског министра колонија Фердинанда Мартинија.⁹

Значајно је напоменути да руска иницијатива пада у време када је Италија пролазила кроз унутрашњу политичку кризу, насталу након смрти италијанског министра спољних послова Антонија Патерна Кастела, маркиза од Сан Ђулијана, 16. октобра. По савету својих блиских сарадника, Саландра користи прилику да преузме вођење послова Консулте (Министарства спољних послова). Оваквим потезом јесте централизовао спољну политику у својим рукама, али је ослабио политичку основу актуелног кабинета. Стога, све више се наметала потреба да се упражњено министарство повери искусној особи од ауторитета. Саландра је од почетка ресор спољних послова нудио Сиднију Сонину. Крајем октобра, председник италијанске владе више није могао да се носи са тежином преузетих послова, те се 26. октобра поново обраћа Сонину. У покушајима да га убеди да прихвати ресор министарства спољних послова, председник италијанске владе у свом телеграму између осталих разлога наводи и потребу да се адекватно одговори на иницијативу руског цара по питању италијанских заробљеника. Дакле, Саландра није желео, нити смео да сам донесе одлуку о питањима која су у себи потенцијално садржала значајне спољнополитичке импликације. Бојао се да би у случају прихватања понуде нарушио неутрални статус и погоршао односе са Бечом и Берлином. Са друге стране, одрицањем од заробљеника италијанске народности, Италија би се имплицитно одрекла својих аспирација на такозване *terre ireedente*.¹⁰

По налогу председника италијанске владе, Карлоти се 25. октобра састао са руским министром иностраних дела Сергејом Сазоновим како би исказао захвалност за цареву иницијативу и додатно појаснио држање италијанске владе по том питању. Руски министар тада извештава италијанског амбасадора да је цар, пре упућивања предлога влади у Риму, наложио да се италијанским заробљеницима пружи специјалан третман. Истовремено

9 DDI, V-II, d. 36, 38, 92; F. Martini, *nav. delo*, 197–201; A. Salandra, *nav. delo*, 387–391.

10 DDI, V-II, d. 41; F. Martini, *nav. delo*, 181–215; A. Salandra, *La Neutralità*, 390–391; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и италијанске претензије на Јадрану на почетку Светског рата 1914–1918. године*, Историјски часопис XX (1973), 317; D. Šepić, *nav. delo*, 34–36; G. A. Haywood, *nav. delo*, 407–408; A. A. Mola, *nav. delo*, 422–423.

је издато наређење да се прикупе подаци о њиховом броју. На основу дела прикупљених информација, Сазонов износи податак да је идентификовано двеста официра и око хиљаду војника италијанског порекла. Осврнувши се на проблеме које је Саландра истакао у разговору са Крупенским, руски министар је избегао да одговори на аргумент о неутралности Италије. По питању осталих истакнутих препрека, Сазонов оцењује да оне нису несавладиве. Стога предлаже Карлотију да се италијански заробљеници индивидуално обавезу да неће поново ступити у аустроугарску војску до краја рата. Када је реч о њиховом транспорту, руски министар наводи да ће бити превожени у групама након поновног отварања Дарданела. Карлоти, међутим, није имао инструкције да даље дискутује о том питању, те се разговор окончао без икаквих конкретних резултата.¹¹

Саландра није желео да се одуговлачење одговора схвати погрешно. Стога 31. октобра прослеђује Карлотију инструкције да сузбије могуће негативне последице и објасни становиште италијанске владе. Суштински, већи проблем од саме иницијативе створило је већ поменуто деловање Крупенског, односно чињеница да је комунике о царевеј понуди објављен пре разговора са Саландром. Како би задржао наклоност Русије, председник италијанске владе одлучује да ипак делимично прихвати царев предлог. У инструкцијама датим Карлотију наводи се да ће Италија радо прихватити заробљенике које пошаље Русија, али без раније постављених услова којима се налаже ограничење њиховог кретања. Овакав одговор, који је за Русе био неприхватљив, требало је да покаже да схватају значај и добре намере царева понуде. То је, према Карлотијевој процени, било најважније и Сазонову. Са друге стране, Италијани су желели да избегну компликације са Бечом и Берлином, те италијански амбасадор у разговорима са руским званичницима наглашава позитиван карактер царевог предлога и истичне препреке за његово спровођење. Очекивао је да ће таква припрема напослетку олакшати да се формално одбијање иницијативе од стране италијанске владе лакше прихвати у руским круговима.¹²

У међувремену, цар Николај II наређује да се сви италијански заробљеници окупе на једном месту како би се за њих лакше обезбедио повољнији третман. Услед оклевања владе у Риму, након објављивања царева понуде у италијанској штампи, јавља се још једна заинтересована страна. Наиме, Пепино Гарибалди, унук Ђузепеа Гарибалдија, обратио се руском амбасадору

11 ASDMAE, AP-AC, b. 1, No. 2564, Petrograd, 25. oktobar 1914. godine, *Karlotti Salandrri*; *Ibid*, No. 2580, Petrograd, 27. oktobar 1914. godine, *Karlotti Salandri*; DDI, V-II, d. 38, 40, 52; A. Salandra, *La Neutralità*, 390-392.

12 ASDMAE, AP-AC, b.1, No. 2615, Petrograd, 31. oktobar 1914. godine, *Karlotti Salandri*; DDI, V-II, d. 92, 99.

у Паризу Александру Извољском, са предлогом да се поменути заробљеници пребаце у Француску и инкорпорирају у добровољце или да се употребе за војне операције против Аустроугарске. Према сазнањима министра колонија Фердинанда Мартинија, Гарибалди је у Француској формирао легију странаца од око 4.000 бораца. Управо ову формацију намеравао је да ојача италијанским заробљеницима из Русије. Иако није било никаквих информација о одговору руског амбасадора, на основу даљег тока догађаја може се закључити да иницијатива није била прихваћена.¹³

Крајем октобра и почетком новембра, остварење цареве замисли постаје додатно отежано. Наиме, када је након напада на руске луке 29. октобра 1914. године Османско царство ушло у рат на страни Аустроугарске и Немачке, коначно је отклоњена могућност да се италијански заробљеници пошаљу у Италију рутом која је водила кроз Босфор и Дарданеле. Када је Сонино 4. новембра преузео вођење Консулте, руска иницијатива је фактички већ пропала. Током разговора са Сазоновим 6. новембра, Карлоти је поново указао на објективне препреке за остварење цареве замисли. Руски министар је прихватио италијанске аргументе. На основу његовог држања, Карлоти закључује да он више неће инсистирати на дефинитивном одговору са италијанске стране, нити је италијански амбасадор сматрао да је у датим околностима тако нешто потребно. Питање ослобођења аустроугарских војника италијанске националности које су Руси заробили било је на тај начин одложено све до лета 1915. године.¹⁴

Италијански заробљеници у Србији

На самом почетку рата, 11. августа 1914. године, министар војни у српској влади, пуковник Душан П. Стефановић, наређује да се у Нишу формира Заробљеничка команда под руководством пешадијског пуковника Светозара Радаковића. Поменута формација била је устројена као административни орган под директном јурисдикцијом Министарства војног. Према израђеним инструкцијама, сви ратни заробљеници упућивали би се прво у Ниш. У случају да тамо не буде довољно места, наредбом је било предвиђено да се заробљеници дислоцирају по другим местима у позадини. Основна намера била је да се олакша процес дистрибуције и исхране заробљеника, као и организација размене за српске заробљенике. Заробљени војници углавном су били употребљени као радна снага. Непосредно по окончању Церске битке нема података о заробљеним Италијанима. Међутим, када су

13 DDI, V-II, d. 99; F. Martini, *nav. delo*, 214.

14 DDI, V-II, d. 143; L. Monzali, *Sidney Sonino and Serbia*, Serbia and Italy in The Great War, ed. Vojislav G. Pavlović, Belgrade, 2019, 94–95; G. A. Haywood, *nav. delo*, 407–408.

српска и црногорска војска продрле у Босну и Херцеговину, против њих су послати одреди састављени од аустроугарских Италијана. Тако, на пример, поручник Карло Моска из Трста бива заробљен са својим одредом приликом окршаја са српским трупима у Босни.¹⁵

Првих месеци рата могу се наћи примери италијанске солидарности. Тако, српски генерални конзул у Солуну 15. августа јавља српском Министарству иностраних дела да је једна италијанска лађа са извесним бројем добровољаца из Далмације и Босне и Херцеговине кренула за Србију.¹⁶ Након Церске битке јавила се повећана потреба за лекарима, те савезничке и неутралне земље упућују своје мисије у Србију. Српски посланик у Риму Љубомир Михаиловић 10. септембра извештава Министарство иностраних дела Србије да се поприличан број лекара јавио са жељом да помогне на српском фронту.¹⁷ Такође, српска влада се више пута обраћала италијанској ради набавке муниције, одела, обуће и санитарног материјала.¹⁸

Након Колубарске битке и пропасти непријатељске јесење офанзиве, Србија стиче огроман ратни плен и велики број ратних заробљеника. На основу извештаја Министарства војног од 22. децембра 1914. године, током ратних операција у новембру и децембру заробљено је 265 непријатељских официра и преко 39.000 подофицира и војника. Међу аустроугарским заробљеницима било је и Италијана. Прво сведочанство о томе пружа писмо заробљеног Италијана из Трста Феручија Цеија од 23. децембра. Из садржаја писма може се видети да је заробљен у оквиру осме чете (без назива јединице). Када је реч о односу Срба према заробљеницима, Феручи посебно истиче да се са Италијанима поступа добро. Није јасно где се тачно налазио наведени заробљеник са својим сународницима, али на основу чињенице да је писмо прошло цензуру Команде трупа Нове области у Скопљу, може се закључити да се поменути војник налазио на простору новоослобођених области.¹⁹

15 ПСР I, д. 175, 252, 529; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. godine i prilikom povlačenja kroz Albaniju*, Zbornik 2 (1964), 109–111, 115–119, 142–149; И. Ђуковић, *нав. дело*, 15–16; А. Фраколори, *нав. дело*, 69–70. Око 15.000 непријатељских заробљеника било је током лета 1915. године употребљено на радовима за изградњу пруге на линији Грамада–Књажевац. ПСР III, ур. М. Перишић, Београд, 2018, д. 77; И. Ђуковић, *нав. дело*, 104–107; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 130–137. У свакој од укупно десет дивизијских области постојао је по један заробљенички одред. За више о појединачним одредима видети: И. Ђуковић, *нав. дело*, 17–26.

16 ПСР I, д. 194.

17 КСКИ, д. 140; ПСР I, д. 308.

18 ПСР I, д. 171, 520, 521; КСКИ, д. 142.

19 ПСР I, д. 678, 686, 687, 771; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 111–113; И. Ђуковић,

Након борби 1914. године Србија се нашла пред озбиљним изазовом. Укупно бројно стање заробљеника крајем децембра износило је шестсто официра и 47.317 војника. Италијан Валентино Семи, један од аустроугарских заробљеника, наводи у својим мемоарима број од око 65.000 војника и осамсто официра. Наведени број превазилазио је објективне могућности Краљевине Србије да се стара о њима на дужи временски период. Ниш више није био довољан да прими нове заробљенике, те је постао пролазна станица за даљу дистрибуцију заробљеника ка Битољу, Скопљу, Велесу, Приштини, Митровици, Књажевцу, Пироту, Крагујевцу, Младеновцу и осталим местима. У Нишу, заробљени официри били су смештени у Артиљеријској касарни (данас Касарна „Књаз Михаило“), док су војници углавном били смештени у Нишкој тврђави, Коњичкој касарни и Инжињеријској касарни код железничке станице. Један део заробљеника био је смештен у санаторијуму у селу Сићеву, док се око 2.500 заробљеника налазило у месту Медошевићу.²⁰

Случај поменутог заробљеника Валентина Семија посебно се истиче. Наиме, био је заробљен током Колубарске битке. Већ крајем 1914. године именован је за члана Међународне комисије за проверу поступака са аустроугарским ратним заробљеницима, рањеницима и болесницима у Србији, са седиштем у Нишу. Други Италијан, новинар Арналдо Фраколори, допутовао је јануара 1915. године преко Солуна у Ниш. Током свог боравка у српској ратној престоници добио је дозволу министра војног Радивоја Бојовића да посети аустроугарске заробљенике.²¹

Приликом посете касарни Другог пешадијског пука „Књаз Михаило“ Фраколори детаљно описује услове у којима су живели аустроугарски заробљеници.²² За наше истраживање важнија је чињеница да италијански новинар износи детаљније податке о структури заробљеника. Ових података нема у потпуности у српским изворима јер су сви заробљеници мање заступљених народности кроз документе били заведени под категорију

нав. дело, 20–21. Исидор Ђуковић наводи податак из Војне енциклопедије о заробљавању 323 официра и 42.215 подофицира и војника у Колубарској бици. И. Ђуковић, *нав. дело*, 21.

20 Исто, д. 779, 788; Л. Горголини, *нав. дело*, 108–109; А. Фраколори, *нав. дело*, 58–59, 74–77; И. Ђуковић, *нав. дело*, 17–29; V. Semi, *Dall'Istria alla Serbia e alla Sredegna. Memorie di un prigioniero di guerra*, Padova, 1966, 15–16. Важно је напоменути да у литератури варирају подаци о броју заробљених војника.

21 Л. Горголини, *нав. дело*, 64–65; А. Фраколори, *нав. дело*, 59–60; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 155–156.

22 За више информација о стању непријатељских заробљеника у Србији видети: А. Фраколори, *нав. дело*, 64–77; И. Ђуковић, *нав. дело*, 49–61, 77–104; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 120–123.

„несловени”. Са друге стране, Фраколори доноси податак о седморици официра и 67 војника Италијана пореклом из Трста, Истре, Пазина, Горице и Ријеке. Поред наведених, италијански новинар доноси податак о оквирно двеста до триста заробљених Италијана који су се налазили изван Ниша, у унутрашњости земље. Лист „Политика” средином јуна преноси податке римског листа „Трибуне” о осморици официра и око четиристо италијанских војника које је заробила српска војска.²³

Након сазнања да у Србији постоји извештај број заробљених Италијана, влада у Риму деловала је инертно. Међутим, италијанска јавност се децембра 1914. године заинтересовала за судбину својих заробљених сународника. Поједини италијански листови позивали су на њихово ослобађање и упућивање у Италију. Како званични кругови у Риму нису преузели никакву иницијативу, реаговало је удружење „Данте Алигијери”, које је углавном радило на културном повезивању Италијана са матицом. Удружење се средином фебруара 1915. године обратило српском посланику у Риму Љубомиру Михаиловићу. Од њега је затражено да посредује код своје владе ради давања одобрења да удружење упути у Србију изасланство од три члана из Трентина, ради поделе помоћи италијанским заробљеницима. Изасланство би, успут, настојало да прикупи податке о аустроугарској војсци. Михаиловић је о томе 20. фебруара обавестио Пашића и изнео мишљење да би било политички мудро да се тај захтев испуни. Јавност у Италији се заинтересовала за њих. Како од Пашића није било одговора, нови српски посланик у Риму Михаило Ристић почетком марта поново тражи мишљење српске владе. Питање је разматрано на седници Министарског савета, одржаној 5. марта 1915. године, када је молба о упућивању италијанске мисије и усвојена.²⁴

23 *Политика*, бр. 4049, 5/18. јун 1915, 1; А. Фраколори, *нав. дело*, 64–77; И. Ђуковић, *нав. дело*, 130; В. Нрабак, *Austro-ugarski zarobljenici*, 168. Користећи информације из чланка објављеног почетком јануара 1915. године у „Дејли Телеграфу”, Исидор Ђуковић наводи број од осам италијанских официра у Нишу. Богумил Храбак цитирајући текст листа „Правда” из јануара 1915. године такође наводи број од осам италијанских официра. С обзиром на то да Фраколори наводи имена свих италијанских официра у Нишу, међу којима нема имена Валентина Семија, може се закључити да је, укључујући и њега, заиста било осам италијанских заробљеника у Србији. Италијански новинар Фраколори једноставно није затекао Семија приликом посете касарни, те је закључио да је у Нишу било скупа седам италијанских официра. И. Ђуковић, *нав. дело*, 43; В. Нрабак, *Austro-ugarski zarobljenici*, 113; А. Фраколори, *нав. дело*, 64–77.

24 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела – Политичко одељење (=МИД–ПО), р. 457, Ф XI, д. 4, пов. бр 1527 од 7. фебруара 1915. године, Михајловић Пашићу; пов. бр 1801 од 19. фебруара 1915. године, Ристић Пашићу; д. 5, пов. бр 8395 од 1. августа 1915. године, Ристић МИД–у; В. Нрабак, *Austro-ugarski zarobljenici*, 169.

Питање транспорта италијанских заробљеника преко територије Србије

Питање ослобођења и транспорта италијанских заробљеника из Русије постаје поново актуелно крајем маја 1915. године, када је Италија ушла у рат на страни Антанте. Влада у Риму коначно прихвата руску иницијативу да преузме аустроугарске заробљенике италијанске националности. Како покушај отварања Мореуза покретањем Дарданелске операције није успео, тражен је алтернативни правац за транспорт поменутих заробљеника. Првобитно је предложено да се доведу у луку Рени на Дунаву, а потом узводно пребаце до луке Прахово у Србији, одакле би даље копном стигли до Солуна, а потом морем до Италије.²⁵

Италијанска влада 28. маја 1915. године први пут званично тражи од српске владе да омогући олакшице италијанским војним обвезницима за путовање преко територије Србије. Међутим, дефинитивна одлука о правцу транспортовања заробљеника средином јуна и даље није била донета. Поред идеје да се они испоруче на руско-румунској граници, постојала је могућност да се италијански војни обвезници упуте ка Двини у Архангелск, одакле би се могли пребацити до Енглеске или директно италијанским бродовима до Италије. Како је пут од Архангелска трајао три недеље, препоручивано је да се транзит обезбеди преко румунских, бугарских и грчких територија – није било помена Србије. Из приложеног се може видети да су разматрана три правца: лука Рени – Србија – Грчка – Италија; Архангелск – Енглеска – Италија и Румунија – Бугарска – Грчка – Италија.²⁶

Крајем јуна дефинитивно је одлучено да италијански заробљеници пређу преко територије Србије, те је поновљена молба српској влади. Италијани су тражили да шест хиљада војника и стотину официра италијанске

25 DDI, V–IV, Roma, 1973, d. 146. Богумил Храбак за извесном дозом сумње наводи да је јуна 1915. године „наводно постигнут споразум између Италије, Русије и Србије о међусобном размењивању заробљених аустроугарских војника“. Сумња је била оправдана јер договор о размени заробљеника између Србије и Италије није постојао. Споразум се искључиво односио на транспорт Италијана заробљених у Русији. Забуну је унело писање римске „Трибуне“, чији је текст пренела „Политика“. Сонино се до краја рата, осим у појединачним случајевима, противио ослобађању јужнословенских заробљеника ради формирања добровољачких одреда. *Политика*, бр. 4049 5/18. јун 1915, 1; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 123–124.

26 ДАС, МИД-ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, пов. бр 5402 од 15. маја 1915. године, Чолак Антић МИД-у; DDI, V–IV, d. 146. Истог дана када се влада у Риму обратила српској влади, заробљени италијански официри у Нишу подносе захтев да ступе у борбу против Аустроугарске. Богумил Храбак правилно закључује да је њихова молба одбијена из политичких разлога, односно услед актуелног спора између Србије и Италије. В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 169.

националности из Русије пређе преко српске територије, од Прахова до грчке границе. Пашић је одмах прихватио иницијативу и предложио да се тимочком железницом изврши превоз до Књажевца, потом би заробљеници пут до Ниша превалили пешке, а одатле би наставили до Ђевђелије, опет железницом. Српска Врховна команда је одобрила превоз на начин који је раније дефинисао Пашић, уз ограничење да се заробљеници транспортују у групама од по хиљаду заробљеника дневно. Како би се извршила припрема возног парка и регулисао превоз, о приспећу сваке наредне групе требало је обавестити српске војне власти 48 сати унапред.²⁷

На основу услуге пружене Италијанима за превоз заробљеника кроз Србију, Пашић је настојао да обезбеди испоруку робе која је наручена у Италији пре њеног ступања у рат. Радило се о артиљеријској муницији, оделима, обући и различитој роби. Поред тога, председник српске владе у свом одговору додаје да, уколико међу наведеним заробљеницима има Словена, они могу остати у Србији. Оваква одредба деловала је сувишно јер је Русија већ током јануара 1915. године пристала да ослободи јужнословенске заробљенике и упути их у Србију. Такође су динамика и начин њиховог транспорта већ били договорени са Русима. Вероватније је Пашић желео да, италијанским пристанком на наведену одредбу, посредно добије потврду Рима за српске аспирације. Српски одговор стигао је, међутим, у тренутку када су Италијани размишљали да потпуно одустану од операције превоза заробљеника из Русије. Уместо транспорта свих италијанских војних обвезника, из Рима су предлагали да се августа превезе свега стотинак официра. Сонино је 10. јула информисан о пристанку српске владе, њеној молби за одобрење војних испорука и предлогу да заробљеници словенских националности могу остати у Србији, уколико то желе. Одредба о заробљеницима словенске националности никако му није била по вољи јер се бојао да ће се њихово присуство у Србији искористити за истицање претензија на Далмацију и Истру. Суштински, прихватањем италијанских заробљеника из Трста, Трентина, Истре и Далмације, Сонино је желео да постигне исти ефекат у корист Италије.²⁸

27 ДАС, МИД-ПО, р. 457, Ф XI, д. 5, пов. бр 6636 од 16. јуна 1915. године, Пашић министру војном; д. 5, пов. бр 6979 од 24. јуна 1915. године, министар војни Пашићу; Ка. но 6979 од 24. јуна 1915. године, МИД Италијанском посланству у Нишу.

28 Исто, д. 5, пов. бр 6636 од 16. јуна 1915. године, Пашић министру војном; DDI, V–IV, d. 386, 389; М. Радивојевић, *Образовање Добробољачког корпуса у Русији 1916. године и питање попуне српске војске у Првом светском рату*, Значајне годишњице у српској историји (1821–2021), ур. М. Радивојевић, Д. Радовић, Београд, 2025, 362–364; И. Буковић, *нав. дело*, 114–117. Новообразованим Врховним саветом за бригу о муницији председавао је Саландра. Користећи питање транспорта италијанских заробљеника, Ристић је 28. јула са њим покренуо разговор о питањима извоза

Незадовољна српским одговором, влада у Риму покреће пропаганду којом је суштински желела да оправда чињеницу да одустаје од пребацивања поменутих заробљеника. Италијански листови писали су током јула и августа 1915. године да се Србија противи проласку италијанских заробљеника родом из Далмације преко своје територије. Посланик Ристић одмах је демантовао такве наводе. Сукоб око заробљеника настао је у једном специфичном раздобљу, када су односи Италије и Србије били изузетно погоршани. Узрок томе није било заробљеничко питање, већ сукоб око Далмације, Албаније, Црне Горе и притисци који су примењени над Србијом ради пружања територијалних уступака Бугарској и Румунији.²⁹

Проблем се са питања италијанских заробљеника из Русије убрзо пренео и на италијанске заробљенике које је заробила српска војска. Дневни лист *Коријере дела Сера* објавио је средином августа допис из Ниша у којем је описан бедан положај Италијана које је заробила српска војска. Српски посланик у Риму упитао је Пашића да ли је покренута било каква иницијатива италијанске стране по питању ослобођења српских и проласка руских заробљеника Италијана. Распитивао се и о могућности да се њихов превоз изврши бесплатно. Одговорено му је да је српска влада још почетком године учинила уступке удружењу „Данте Алигијери” и показала спремност да поново изађе у сусрет Италији када је јављено да ће шест хиљада Италијана проћи кроз Србију. Међутим, заробљеници би путовали утврђеном рутом од Прахова до Ђевђелије о свом трошку. Од тих заробљеника требало је пуштати само оне који су били италијанске народности, а не и Словене из

војних поруџбина за Србију. Позивајући се на актуелне потребе италијанске војске, Саландра се уздржавао од обећања. Ристић је сазнао да и Французи имају сличних проблема са Италијанима. Српски посланик је сматрао да је италијанска влада према Србији морала бити предусретљивија с обзиром на то да су наручене ствари већ биле плаћене. Крајем августа поново је на исту тему разговарао са Саландром, али без успеха. Тек након Ристићевог разговора са генералним секретаром Министарства спољних послова Италије Такомом де Мартином почетком септембра и након Сонинове интервенције, 8. септембра је одобрен извоз артиљеријске муниције за Србију. Међутим, италијанска војска је стопирала испоруку како би подмирила сопствене потребе. Када је 12. октобра коначно интервенисао италијански краљ, већ је било касно. Тражена муниција више није могла да стигне на време. ДАС, МИД-ПО, р. 457, Ф XI, д. 5, пов. бр 7701 од 15. јула 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 8869 од 15. августа 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 8883 од 16. августа 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 9118 од 21. августа 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 9234 од 24. августа 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, без броја од 27. августа 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 9832 од 8. септембра 1915. године, Ристић Пашићу; DDJ, V-IV, d. 896.

29 ДАС, МИД-ПО, р. 457, Ф XI, д. 5, пов. бр 6944 од 24. јуна 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 8395 од 1. августа 1915. године, Ристић МИД-у.

Аустроугарске. На основу тога је требало учинити олакшице у Италији за српске војне набавке.³⁰

Питање транспорта италијанских заробљеника из Русије поново је актуелизовано средином августа. Наиме, руски посланик кнез Григорије Николајевич Трубецки затражио је 20. августа од Пашића да се од Прахова до Ђевђелије пропусти стотину италијанских официра, који би потом из Солуна бродовима отпутовали за Италију. Молио је да наведени заробљеници цео пут пређу железницом, уместо да руту од Књажевца до Ниша путују пешака. Предлог руског посланика прихваћен је 30. августа. Међутим, како пруга од Књажевца до Ниша није била завршена, официре је требало превозити линијом Прахово–Зајечар, затим пругом уског колосека Зајечар–Параћин, а одатле до грчке границе поново пругом широког колосека.³¹

Након одобрења транспорта за стотину италијанских официра, јављали су се спорадично случајеви преласка мањих група заробљеника преко српске територије. Тако су почетком септембра тројица италијанских официра из Трста, заробљених у Русији, поднели српским властима молбу да буду упућени у Србију. Команда Тимочке дивизијске области доставила је 8. септембра њихов захтев, са списком имена, Министарству војном. Два дана касније, када је питање пребачено на Министарство иностраних дела, Пашић је обавестио италијанско посланство у Нишу да је пролазак италијанских официра одобрен.³² Последњи случај проласка италијанских заробљеника кроз Србију забележен је 11. октобра, када је италијански посланик у Букурешту, барон Карло Фашоти, затражио дозволу да деветорица италијанских резервиста из Турну Северина пређе у Србију и настави пут ка Солуну. Убрзо након ове интервенције Бугарска напада Србију, прекида једину преосталу директну везу Русије са Медитераном и, самим тим, затвара руту за транспорт заробљеника.³³

Пад Србије одредио је и даљу судбину заробљених Италијана. Заробљеници италијанске националности које је држала српска војска повлачили су се у оквиру Заробљеничке команде до обала Албаније. Не постоје прецизни подаци колико је Италијана стигло до Јадранског мора јер је вођена збирна

30 Исто, д. 5, пов. бр 6944 од 24. јуна 1915. године, Ристић МИД-у; д. 5, пов. бр 8395 од 1. августа 1915. године, Ристић МИД-у; *Политика*, бр. 4148, 7/20. септембар 1915, 1; ПСР III, д. 33; В. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici*, 169.

31 ДАС, МИД-ПО, р. 457, Ф XI, д. 5, пов. бр 8561 од 7. августа 1915. године, Јовановић министру војном; пов. бр 8969 од 17. августа 1915. године, Министарство војно МИД-у.

32 Исто, д. 5, пов. бр 9345 од 28. августа 1915. године, Команда тимочке дивизијске области Министру војном.

33 Исто, д. 5, пов. бр 10902 од 28. септембра 1915. године, Маринковић МИД-у.

евиденција. Према писању „Политике”, почетком септембра 1915. године у Србији је било око 350 италијанских заробљеника. По доласку на албанску обалу, заробљеници из Србије пребачени су италијанским бродовима у заробљенички камп на острву Азинара. Међу њима је било 299 Италијана, који су, игром ратних околности, постали заробљеници у сопственој домовини.³⁴ Део италијанских заробљеника који је остао у Русији имао је потпуно другачију судбину. Добар део њих је до децембра 1916. године пребачен у Италију поморским путем, од Архангелска преко Енглеске. Иако је и даље постојао извештај број италијанских заробљеника у савезничким земљама, питање њиховог ослобођења, покренуто од стране цара Николаја II Романова октобра 1914, формално је окончано у зиму 1916. године.³⁵

Закључна разматрања

Аустроугарски војници италијанске националности од почетка Великог рата постају предмет политичких калкулација. Аустроугарска мобилише Италијане и шаље их на фронт да ратују против словенских народа. Са друге стране, након што их је заробила, Русија види прилику да њиховим ослобађањем приближи Италију Антанти. За Саландру, царева иницијатива је пак била непријатно изненађење. Објављивање информација о томе ставило је италијанску владу у тежак положај – да бира између добрих односа са својим тренутним савезницима и реакције јавног мњења због интереса у аустроугарским покрајинама насељеним Италијанима. Напослетку, Пашић пролазак италијанских заробљеника из Русије види као прилику да Србија добије своје војне поруцбине из Италије. Када је закључио да ће долазак наведених заробљеника потенцијално створити веће проблеме него корист, италијански министар Сидни Сонино одустаје од иницијативе и ограничава је само на транспорт заробљених официра.

За кратко време, у периоду од маја до октобра 1915. године, Србија чини важну компоненту у иницијативи за ослобођење италијанских ратних заробљеника из Русије. Занимљиво је да у наведеном периоду путем званичних канала није покренута слична иницијатива за ослобођење Италијана који су били заробљени на српском фронту. Наведена околност може се приписати италијанско-српском спору, насталом услед прокламовања југословенског програма српске владе и компензација додељених Италији

34 DDI, V–V, Roma, 1988, d. 189, 206, 263, 286; *Политика*, бр. 4148, 7/20. септембар 1915, 1; ПСР III, д. 534, 556, 651, 664, 703, 716, 753, 820, 821; Л. Горголини, *нав. дело*, 94–213; B. Hrabak, *Jugoslovenski zarobljenici*, 139; G. C. Ferrari, *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–16*, Roma, 1929, 125.

35 B. Hrabak, *Jugoslovenski zarobljenici*, 138–139.

кроз одредбе Лондонског уговора. Српска влада није желела да директно дâ легитимитет Италијанима ослобађајући њихове сународнике са дела територија на које је и сама претендовала. Са друге стране, иако на то није могао директно да утиче, Сонино из истих разлога не жели да експлицитно пристане да део заробљеника словенског порекла дође из Русије у Србију са италијанским заробљеницима. За италијанског министра је, зарад очувања националних интереса обезбеђених Лондонским уговором, било прихватљивије да део заробљених Италијана остане у Русији.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Необјављени извори / Unpublished sources

1. Државни архив Србије (ДАС) [Državni arhiv Srbije (DAS)]
- Министарство иностраних дела (МИД), Политичко одељење (ПО) [Ministarstvo inostranih dela (MID), Političko odeljenje (PO)]
2. Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE)
- Archivi di personalità (AP)
- Fondo Andrea Carlotti 1913–1916 (AC)

Штампа / Periodicals

1. *Политика* (1915) [Politika (1915)]

Објављени извори / Published sources

1. L. Albertini, *Le origini della Guerra 1914*, Vol. III, Gorizia, 2011.
2. *I documenti diplomatici Italiani*, Quinta serie 1914–1918, Vol. I, Roma, 1954.
3. *I documenti diplomatici Italiani*, Quinta serie 1914–1918, Vol. II, Roma, 1984.
4. *I documenti diplomatici Italiani*, Quinta serie 1914–1918, Vol. IV, Roma, 1973.
5. *I documenti diplomatici Italiani*, Quinta serie 1914–1918, Vol. V, Roma, 1988.
6. *Краљевина Србија и Краљевина Италија*, ур. М. Перишић, Београд, 2019. [*Kraljevina Srbija i Kraljevina Italia*, ur. M. Perišić, Beograd, 2019].
7. F. Martini, *Diario 1914–1918*, Milano, 1966.
8. *Први светски рат у документима Архива Србије*, том I, 1914, прир. М. Перишић, Београд, 2015. [*Prvi svetski rat u dokumentima Arhiva Srbije*, том I, 1914, prir. M. Perišić, Beograd, 2015].
9. *Први светски рат у документима Архива Србије*, том III, 1915, ур. М. Перишић, Београд, 2018. [*Prvi svetski rat u dokumentima Arhiva Srbije*, том III, 1915, ur. M. Perišić, Beograd, 2018].
10. Salandra, *La Neutralità Italiana*, Milano, 1928.

11. V. Semi, *Dall'Istria alla Serbia e alla Srdagna. Memorie di un prigioniero di guerra*, Padova, 1966.
12. S. Sonnino, *Diario 1914–1916*, a cura di Pietro Pastorelli, Bari, 1972.

Литература/Literature

1. Ж. П. Блед, *Агонија једне монархије, Аустроугарска 1914–1920*, Београд, 2020. [Ž. P. Bled, *Agonija jedne monarhije, Austrougarska 1914–1920*, Beograd, 2020].
2. I. Bonomi, *La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto*, Roma, 1946.
3. Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, Нови Сад, 2014. [L. Gorgolini, *Prokleti sa Azinare*, Novi Sad, 2014].
4. И. Ђуковић, *Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915*, Београд, 2008. [I. Đuković, *Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915*, Beograd, 2008].
5. Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914–1925, студија о изневереном савезништву*, Београд, 1998. [D. Živojinović, *Italija i Crna Gora 1914–1925, studija o izneverenom savezništvu*, Beograd, 1998].
6. Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и италијанске претензије на Јадрану на почетку Светског рата 1914–1918. године*, Историјски часопис XX (1973), 307–317. [D. Živojinović, *San Đulijano i italijanske pretenzije na Jadranu na početku Svetskog rata 1914–1918. godine*, Istorijски časopis XX (1973), 307–317].
7. S. I. Marković, *Mali narod u Velikom ratu*, CIVITAS 6/1 (2016), 24–41.
8. G. Milocco, *Tutti gli uomini dell'Imperatore*, Mariano del Friuli, 2010.
9. L. Monzali, *Sidney Sonino and Serbia*, Serbia and Italy in The Great War, ed. Vojislav G. Pavlović, Belgrade, 2019, 81–120.
10. A. A. Mola, *Giolitti, Il senso dello Stato*, Roma, 2019.
11. М. Радивојевић, *Образовање Добровољачког корпуса у Русији 1916. године и питање попуне српске војске у Првом светском рату*, Значајне годишњице у српској историји (1821–2021), ур. М. Радивојевић, Д. Радовић, Београд, 2025, 359–383. [M. Radivojević, *Obrazovanje Dobrovoljačkog korpusa u Rusiji 1916. godine i pitanje popune srpske vojske u Prvom svetskom ratu*, Značajne godišnjice u srpskoj istoriji (1821–2021), ur. M. Radivojević, D. Radović, Beograd, 2025, 359–383].
12. L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia nei mesi della neutralità*, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: G. Orsina e A. Ungari, Roma, 2016, 386–398.
13. Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 1984.
14. М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, Нови Сад, 2024. [M. Toskano, *Srbija i ulazak Italije u rat*, Novi Sad, 2024].
15. А. Фраколори, *Србија у свом Трећем рату*, Нови Сад, 2017. [A. Frakolori, *Srbija u svom Trećem ratu*, Novi Sad, 2017].
16. G. C. Ferrari, *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–16*, Roma, 1929.

17. G. A. Haywood, *Failure of a Dream, Sidney Sonnino and The Rise and Fall of The Liberal Italy 1847–1922*, Firenze, 1999.
18. B. Hrabak, *Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. godine i prilikom povlačenja kroz Albaniju*, Zbornik 2 (1964), 107–204.
19. B. Hrabak, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918*, Novi Sad, 1980.
20. D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914–1918*, Zagreb, 1970.

RUSSIA, SERBIA AND AUSTRIA-HUNGARIAN PRISONERS OF WAR OF ITALIAN NATIONALITY

Summary:

Based on archival material, the paper presents the attitude of the Italian government toward the initiative of Russian Tsar Nicholas II Romanov. As a neutral power in the global conflict, the Kingdom of Italy demonstrated exceptional caution regarding the question of the release of Italian prisoners from Russia. The main reason for this was the complex foreign policy circumstances and potential complications. Only when Italy had made its decision and entered the war on the side of the Entente did it accept the initiative for Italian prisoners to be transferred to Italy via Serbia. However, even then, the issue of prisoners remained secondary for the government in Rome and subordinated to higher objectives. Regarding Italian prisoners of war in Serbia, the Salandra government showed almost no interest in securing their release. The lack of initiative can primarily be attributed to Italian–Serbian contradictions during 1915.